

A FINNUGOR MŰVELTETŐ MONDATSZERKEZET REKONSTRUKCIÓJÁRÓL

B. SZÉKELY GÁBOR

A finnugor nyelvek közötti rokonság bizonyítékaiként a közös szókinccset (a bennük feltárható szabályos hangváltozásokat), valamint a közös grammatikai rendszert tekintik, újabban azonban lehetségesnek látszik egy olyan megközelítés is, amelyik túllép a lexikális (fonológiai) és morfológiai szinten és a magasabb (összetettebb) nyelvi rendszert próbálja meg rekonstruálni (Campbell 1990; Kulonen 1990). Az elnevezés talán nem is olyan fontos (morfoszintaxis, szintaxis, mondat szerkezet), mint inkább az a szemlélet, hogy figyelemmel kell lennünk nemcsak a kötött morfémák hangalakjára és jelentésére, hanem az általuk alkotott szintagmatikus kapcsolatokra, a többi nyelvi elemmel való összefüggésekre.

A műveltető szerkezet elemzése során így tekintetbe kell vennünk három névszói szerkezet morfológiai jelölését, az ige morfológiájában pedig a műveltető képzőt (Györke 1934: 14–15, 38–39, 42–43). A finnugor nyelvek szerkezeti szempontú vizsgálata csak nemrég kezdődött (Dolovai 1994; Mikola 1995, 1999; újabb nyelvtipológiai összefoglalók: Itkonen 1997: 219–227; Whaley 1997: 192–198; Payne 1997: 175–186), de máris látszik, hogy egyfelől a kiválasztott téma, másfelől a szerkezeti megközelítés maga nagy jelentőségű. A vizsgált három névszói szerkezet a következő: a kezdeményező alany (causer, N1), a kivitelező vagy cselekvő alany (causee, N2) és a tárgy (object, N3): *A férfi (N1) a fiával (N2) a réneket (N3) terel-tet-i*.

Mikola megállapítása szerint a causee morfológiai jelölője a legtöbb uráli nyelvben a dativus/lativus jelentésű határozórag, ezért ez lehetett az ősi kifejezőmód (Mikola 1995: 263). A nyelvek többségében valóban ez a helyzet, de a finn, észt és magyar példák más képet mutatnak, mint minderre Mikola is kitér. Ezekben a nyelvekben a causee adessivus, genitivus (finn), adessivus, partitivus (észt), comitativus (magyar). Szerintem itt egy másik ősi műveltető szerkezettel állunk szemben, amelynek lényege, hogy a causee jelölőjének egyes nyelvekbeli jelentése 'Adess, Gen, ? Part, Comit' egy 'Loc' absztrakt jelentésre vezethető vissza. Ezt a jelöltség :: jelöletlenség oppozíciójában az irányhármasság másik két kifejezőjével szemben a nem irányított, a nem marginális és a fókuszált jegyekkel jellemezhetnénk: míg a 'Lat' nem marginális, nem fókuszált, de irányított, az 'Abl' marginális, irányított és nem fókuszált. Erről bővebben egy másik tanulmányomban szeretnék beszélni, most csak az a fontos, hogy a 'Loc' nem irányított, statikus eset. Két lehetőség áll tehát egymással szemben, egy irányított, dinamikus eset és egy nem irányított, statikus eset. A továbbiakban azt szeretném bizonyítani, hogy a 'Loc' jelentéssel alkotott causee szerepe nagyobb volt a finnugor alapnyelvben annál, hogy periférikus szerkezetnek gondoljuk.

A magyar comitativusrag eredetével kapcsolatban több helyen is szóltam arról, hogy ez nem lehet kapcsolatban az ablativusi PUG *-l raggal, hanem ősi uráli locativusrag (B. Székely 1996: 173–174, 1999: 158). Ezt elfogadva a magyar műveltető

szerkezetben a causee óm. *-el, -al; -vel, -val* ragos comitativus (MargL. 63. *õmagát ostoroztattya vala szõror Szabínával* (Mikola 1999: 114; R. Hutás 1995: 273–276), miként a finn, észt adessivus *-l-* eleme is ide tartozik (fi *-lla, é -l, -ll*).

A vogulban látszólag tényleg a lativusrag alakja szerepel ebben a helyzetben, de szerintem ez csak alaki egybeesést jelent a határozószókban megtalálható locativus-raggal (vogK *kwän-n* künn), így a vogulban is 'Loc' jelentésű a causee. Ennek további közvetett bizonyítéka lehet, hogy az osztjákban a locativus (*-na*) fejezi ki a szenvedő szerkezet agensét, miként a vogulban is ugyanez az alakú morféma használatos. Erről már korábban kimutattam, hogy 'Loc' jelentésű (B. Székely 1996: 176–179). Tehát a morfémák szintaktikai szerkezetben való előfordulását figyelembe véve, és nem az egyoldalú paradigmatis morfológiai besorolást tekintve kiindulópontul sikerült kimutatni, hogy a szerzteágazó és jelentéstani vagy alakitani különbséget mutató morfémák (? m *-l* 'Abl' ~ ? vog *-na* 'LatDat' ~ ? osztj *-na* 'Loc') a morfoszintaktikai elemzéssel összefüggésbe hozhatók. Fontos bizonyíték még, hogy a vogulban a causee a *jot* '-val, -vel, együtt' (MK 179a) és *χosit(əl)* '2. útján, által, segítségével' (MK 110b–111a) névutóval is kifejezhető (Rombandejeva 1962: 240, 242), és mint látható, jeléte a magyaréval azonos.

Ha kapcsolat van a tárgyas, a szenvedő, és a műveltető mondat szerkezet között; akkor a morfoszintaxisuk is összefügg. A 'Loc' jelentésű raggal nemcsak a szenvedő szerkezet agense jelölhető, hanem a műveltető causee-ja is:

- tárgyas mondat: *A fiú a lovakat õrzi.* (N1–Nom N2–Acc V2Act)
- szenvedő mondat: *A lovak a fiúval (által) õríztenek.* (N1–Nom N2–Comit V2Pass)
- műveltető mondat: *A férfi a lovakat a fiával õrízteni.* (N1–Nom N2–Acc N3–Comit V3)

A causee morfoszemantikai kifejezőjének azonossága alapján a finn és az észt adessivus (balti finn * *-l-na* > fi *-lla, é -l, -ll*), valamint a fenti magyar és vogul adatokat figyelembe véve az ősi (PFU) műveltető szerkezet rekonstrukciójára a következő morfoszintaktikai és morfoszemantikai formát javaslom:

PFU * N1-Ø N2-*m/t* N3-*n/l* V3Caus

PFU * N1–Nom N2–Acc N3–**Loc** V3Caus

A többi uráli nyelvben a causee 'Dat/Lat' jelentésű, mint ezt Mikola kimutatta (Mikola 1996), ezért javaslom egy másik szerkezetpárt is.

PU * N1-Ø N2-*m/t* N3-*k/j/h/s/η* V3Caus

PU * N1–Nom N2–Acc N3–**DatLat** V3Caus

Noha ez az utóbbi rekonstrukciós javaslat a nyelvi adatok alapján valószínűnek látszik, ám mégis előfordulhat, hogy a morfoszintaktikai szemlélettel vizsgált ragok más képet fognak mutatni. Például a mordvin anyanyelvi informátor alapján megadott szerkezetben a névutón 'Abl' rag van (*ked'-ste*) (Mikola 1995: 262–263), a lapp 'Dat/Illet' megingathatatlanul látszik. Az osztják 'Dat' viszont már összefüggésbe hozható az Instr raggal: párhuzamos példa: PO * *-nAt* 'InstrCom' > *-nat ~ na ~ PO **

-At 'InstrFin' > -A 'szerkezetes Instr', az északi osztják nyelvjárásokban ennek a szerepét a -na 'Loc' veszi át: osztjSer. *ášetna ontapna wersa* 'az apja bölcsöt csinált neki, tkp. az apjával, az apja által bölcsővel csináltatott' (ChO 96).

A votják kettős 'Acc' műveltető használata megfajtásra vár, nem beszélve a csere-misz -l-an 'Dat', és a zürjén -l-i 'Dat' ragokról, amelyeknek -l- eleme a magyarral összefüggésbe hozható, de ragkapcsolódásról lévén szó, a 'Lat' rag megjelenése a 'Dat' szerkezet típus mellett szól. A szamojéd adatok is 'Dat' ragot mutatnak (Mikola 1995: 260), de ezekben a nyelvekben sem volna felesleges a morfoszintaktikai és morfoszemantikai szempont érvényesítésével megvizsgálni, hogy milyen eszközök vannak a jelölt cselekvő kifejezésére. A szamojéd szenvedő szerkezet agense 'Loc' jelentésű raggal jelölt: nyeny *sira-χana ja tondawj* 'a hóval a föld beborított' (Tereščenko 1967: 296–297). Ha összefüggés van a szenvedő szerkezet agensének és a műveltető szerkezet causee-jának jelölője között, akkor a szamojéd formák ennek ellentmondanak. Lehetséges, hogy finomabb elemzéssel a PS * -ntA 'Lat' története is másként mutatkozik meg (Mikola 1988: 236–238; Janhunen 1998: 469).

Mint érzékelhető volt, az elemzés igyekezett több szempontot kombinálni az ősi finnugor műveltető szerkezet rekonstrukciójához, amelynek két formáját adtuk meg, az egyikben a causee 'Comit' ragos volt, a másikban 'Dat/Lat' ragos. Főként a magyar nyelvi intuíciónk alapján az első szerkezetet gondoltuk ősbibnek, mivel a cselekvők a cselekvést lokálisan együtt végzik 'valaki valakivel valamit csináltat' jelentésben, míg a másik formában a 'valaki valakinek ~ valakihez valamit csináltat' jelentésű szerkezetben az irányulás nehezen megmagyarázható. Természetesen, ha az adatokból ez olvasható ki, akkor kézenfekvőnek látszik ez az elemzés. De egyrészt ismeretes, hogy milyen nehéz nyelvi példákat találni ezekre az összetettebb mondat szerkezetekre (Mikola 1995: 259, 260), így lehetséges, hogy a morfoszintaktikai részekre is rákérdező terepmunka során, gazdagabb anyagon esetleg más eredményre jutnánk, másrészt ha rendszerszerűen és összefüggésükben vizsgáljuk a mondat szerkezeteket (tárgyas, ergatív, szenvedő, műveltető), akkor a morfológiai szemléletmód egyoldalúsága nyilvánvalóvá válhat.

IRODALOM

- Campbell, Lyle 1990: Syntactic Reconstruction and Finno-Ugric. In: Henning Andersen – Konrad Koerner (eds.): *Historical Linguistics 1987*. Amsterdam, John Benjamins. 51–94.
- ChO = Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Dolovai Dorottya 1994: A vogul nyelv műveltető szerkezeteinek típusai. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35. 243–255.
- Györke József 1934: *Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungs-suffixe)*. Tartu, O/Ü. J. G. Krüger Ant.-Ges.
- R. Hutás Magdolna 1995: Az alárendelő szerkezetek: Az igei szerkezetek: In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II. A kései ómagyar kor. 2. Mondattan. Szövegrammatika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 247–317.
- Itkonen, Esa 1997: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Helsinki, Gaudemus.

- Janhunen, Juha 1998: Samoyedic. In Daniel Abondolo (ed.): *The Uralic Languages*. London and New York, Routledge. 457–479.
- Kulonen, Ulla-Maija 1990: Obinugrialaisten kielten syntaksin yhtäläisyyksistä. *Virittäjä* 94. 49–56.
- Mikola, Tibor 1988: Geschichte der samojedischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.): *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Leiden, E. J. Brill. 219–263.
- Mikola, Tibor 1995: Kausative Konstruktionen in den uralischen Sprachen. *Néprajz és Nyelvtudomány* 36. 251–265.
- Mikola Tibor 1999: A magyar műveltető szerkezet története, finnugor háttere. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei. I. Magyar és finnugor mondat történet*. Szeged, JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 109–119.
- MK: Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Payne, Thomas E. 1997: *Describing Morphosyntax. A Guide for Field Linguists*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rombandejeva, Jevdokija 1962: Kauzativnyje glagoly v aktivnych i passivnych sintaksičeskich konstrukcijach mansijskogo jazyka. *Voprosy finno–ugorskogo jazykoznanija*. Moskva – Leningrad. 235–256.
- B. Székely, Gábor 1996: Ob analize nekotorych obsko–ugorskich padežnyh sintagm, opredeljajuščih prostranstvennyje otnošeniya. *LU* 32. 171–186.
- B. Székely Gábor 1999: Participiumok jelzőként – participiumok állítmányként. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei. I. Magyar és finnugor mondat történet*. Szeged, JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 153–161.
- Tereščenko, Natalija 1967: Vyraženiye subjektno–objektnyh otnosenij v strukture predloženiya (na materiale samodijskich jazykov). In: *Ergativnaja konstrukcija predloženiya različnyh tipov*. Leningrad. 289–296.
- Whaley, Lindsay J. 1997: *Introduction of Typology: The Unity and Diversity of Language*. Thousands Oaks, California.

ÜBER DIE REKONSTRUKTION DER FINNOUGRISCHEN KAUSATIVKONSTRUKTION

GÁBOR B. SZÉKELY

Der morphologische Marker für den causee von Kausativkonstruktionen ist laut der Analyse finnugrischer Sprachen, wie ausführlich von Mikola dargestellt (1995), das Flexionssuffix mit der dynamischen Bedeutung DatLat. Das Finnische, das Estnische und das Ungarische verwenden in der ähnliche Rolle die Flexionssuffixe in der Bedeutung Adess, Gen und Comit. Verfasser weist darauf hin, dass die ursprüngliche Bedeutung *-vEl* trotz der allgemeinen Meinung nicht der Lativ, sondern der Lokativ ist. Wogulisch *-n* in dieser Konstruktion kein Lativsuffix, sondern ein Lokativsuffix, und diese Bedeutung lässt sich dadurch unterstützen, dass im Wogulischen in dieser Rolle auch die Postposition *jot* 'mit, zusammen mit' und *χosit(əl)* 'durch, vermittels' gebräuchlich sind. Auch der ostjakische Agentmarker *-n* kann angeführt werden, da er dem Ursprung nach ein Lokativ ist. Nach all dem rekonstruiert Verfasser auch eine andere finnugrische Kausativkonstruktion, deren causee das Flexionssuffix mit der Bedeutung Loc (jemand lässt jemand etwas machen) ist, und er hält in den finnugrischen Sprachen weitere Untersuchungen zum Ursprung des Markers für den causee für notwendig.